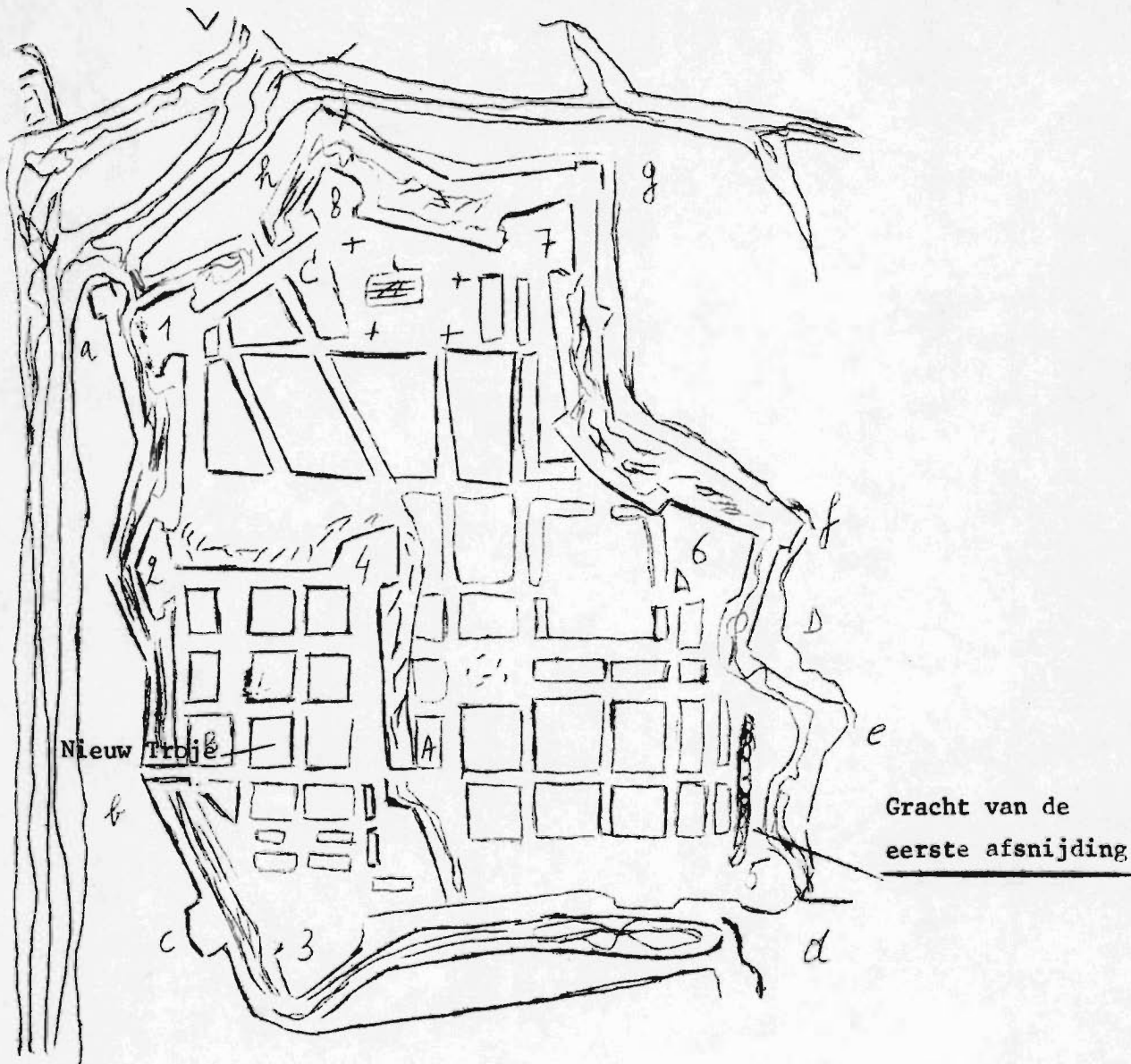

3. De stad Oostende :

De zeer nauwkeurige voorstelling van het herop te bouwen Oostende naar het vestingsplan van 1583, leent zich tot volgende identificatie :

- a. De vroegere westelijke haven valt nauwelijks nog op te merken, doch wordt als vestingsgracht tussen de zeedijk en de westelijke fortificatie van de stad aangewend. Bij hoogwater kan deze voorgracht gezuiverd worden langs een verbindingsgeul naar de zee toe. Een tweede verbinding bestaat ter hoogte van het "Spaens bolwerk" (het latere Bastion van de Ponton) (10), waar de havengeul tussen de dijk en de kaai het zeewater in de stadsgracht laat lopen. Tussen het "bolwerk van Helmont" en de "Prcepic-ravelijn" werd een duiker, ofwel een spuisluis aangebracht.
- b. Zoals reeds vermeld, wordt de haven verplaatst naar de zuidoostelijke zijde van de stad. "La nouvelle Caïs" dient echter niet verward te worden met de zg. Nieuwe Kaai, die ontstaat bij het tot stand komen van een verbinding tussen de "Plate" en de zopas vermelde kaai. Deze staat in verbinding met de stad langs een kleine ophaalbrug voor de Kaaipoort.
- c. In dit wederopbouwplan wordt de laatste afwijking van de stad weerhouden; deze werd verricht ten tijde van de belegering door de troepen van Ambrosius Spinola, veldheer van Aartshertog Albrecht. Dit is het zg. Nieuwe Troje (op sommige kaarten ook wel als Klein Troje aangeduid), dat ingesloten lag tussen de havengeul, de zee en een binnenstadsgracht. Drie bolwerken met teruggetrokken flanken en een bolwerk, gedeeltelijk in de vestingsmuur ingebouwd, beschermen deze citadel. Langs de "Nieuwestpoort" had men toegang tot de stad; de "Oostpoort" geeft verbinding met de opeenvolgende ravelijnen, ingebouwd in een dijken gordel omheen de stad. Hoewel op het plan "l'héritage pour les cappucins" in het zuidwesten van de "marthe" (het huidige Wapenplein) voorkomt, werd dit klooster - zoals vermeld - op een gedeelte van de gronden van de citadel opgericht.
- d. Het klooster van de Zwartzusters stemt overeen met de gronden die toegewezen waren aan de Grauwzusters "l'héritage des grises soeurs" ten westen van de oude St. Petrus en Pauluskerk.
- e. Het zuidelijke gedeelte van de stad verschilt van het regelmatige geometrische stadspatroon, dat wij op talrijke XVIIde en XVIIIde eeuwse kaarten van Oostende terugvinden. De uitbreiding van het bestaande stadspatroon (volgens de plannen van 1583) gebeurde met de bouw van het Bastion van Babylone. Tussen 1679 en 1681 werd op deze stadsuitbreiding het klooster van de Witte Zusters opgetrokken. Aldus verkreeg de havenstad Oostende haar typisch Barokpatroon, dat door verdere fortificaties in de XVIIde eeuw een model van versterkte zeehavenstad werd.
- f. Het westen en zuidwesten van de stad is geheel gezuiverd van bolwerken, ravelijnen en tranchementen, die tijdens de belegering van de stad dienst hadden gedaan. Enkel een gedeelte van de gracht, behorende tot de eerste afsnijding, staat op het plan afgebeeld. Het rasterpatroon van de oude kavels (XVde eeuw) werd hernomen en doorgetrokken tot aan de bolwerken van de Oude Polder en van Helmont. De Westpoort bevindt zich nu tussen twee nieuwe bolwerken.
- g. Merkwaardig is de vestiging van het hospitaal buiten de stadsomwallingen op de plaats van de Slimmers halve maan. Doch de eigelijke situering van het hospitaal is terug te vinden in het Nieuwe Troje nabij de Oostpoort.

BOLWERKEN

- 1 Spaens bolwerk
- 2 Peeckels bolwerk
- 3 Vlammensburgh
- 4 Nieuwpolder
- 5 Helmont bolwerk
- 6 Bolwerk van de Oude Polder
- 7 Suytbolwerk of Treurenburg
- 8 Koestal of Suytoostbolwerk

RAVELIJNEN

- a Oostravelijn
- b Oostpoorttravelijn
- c Noordwesttravelijn
- d Porcepic
- e Westtravelijn
- f Polderravelijn
- g Suytravelijn
- h Suytoosttravelijn

POORTEN

- A Nieuw-westpoort
- B Oostpoort of Zeedijkpoort
- C Kaaipoort of Brugse poort
- D Westpoort of Nieuwpoortse poort

Afbeelding 2 : Identificatie van bolwerken, ravelijnen en poorten van de stad Oostende op het wederopbouwplan van ca 1605.

Als versterkte zeehavenstad (hoewel de stad zelf reeds in het begin van de XVde eeuw werd opgericht) behoort deze plattegrond van Oostende tot een zeer specifiek type van verdedigingspatroon, dat volkomen volgens XVIde eeuwse theoretische opvattingen in 1583 werd gebouwd en terug te herkennen valt in dit wederopbouwplan (11). De belangrijkste karakteristieken van zulk plan zijn :

- het stratenpatroon is vanuit rationele ordeningsprincipes volgens rechthoekige bouwblokken ontwikkeld; in het plan van Oostende zijn deze hoofdzakelijk bepaald door het begin van de XVde eeuw achter de oude meer zeewaarts gelegen vissershaven werd opgetrokken.
- er is één centraal gelegen plein (de markt), van waaruit een aantal wegen op de stadsportalen uitmonden :
 - a. De verbinding Kaaipoort - Markt (onderbroken door een stadsgracht bij de afsnijding van het Nieuwe Troje).
 - b. De verbinding Westpoort - Markt.
- de polygonale vorm van de verdedigingswerken; hoewel niet overal regelmatig en aangepast aan de site, blijft deze vorm gehandhaafd, alsmede in latere XVIIde en XVIIIde eeuwse uitbreidingen tot een elfhoek ontwikkeld. Door het samengaan van deze polygonale omtreklijn met het geometrische stratenraster, komen aan de randen van de stad onregelmatige bouwblokken voor.
- op bepaalde plaatsen wordt een zone "non aedificandi" voor militaire doeleinden voorbehouden, zo bv. langs de vestingen aan de zee kant.
- een citadel, eveneens verkaveld volgens een rechtlijnig grid en nagenoeg rechthoekig in grondplan. Door haar lokalisatie tussen de stad en de zee wordt haar doeltreffendheid verhoogd. Bovendien ligt de citadel langs de havengeul. Deze citadel neemt aldus bij uitstek de controle over de stad waar, daar een rechtstreekse verbinding tussen stadscentrum en bastions uitgesloten is door het samen voorkomen van een polygonaal vestingspatroon en een rechthoekig bouwblokkenraster.

Zowel het dijkenplan voor de polders rondom de nieuwe oostelijke haven als het wederopbouwplan van Oostende volgens XVIde eeuwse verdedigingsprincipes en opvattingen over havenaanleg kunnen hypothetisch aan eenzelfde auteur toegeschreven worden. Het zijn beide ingenieurswerken; het dijkenwerk wordt in de tekstlegende van de kaart aan "Cauboerven" toegeschreven. Doch deze naam zou een verkeerde transcriptie, misschien een westvlaamse verbastering van de naam COBERGHER kunnen zijn, gezien dit plan als een copie van een oorspronkelijke tekening kan beschouwd worden (12).

Wenceslas Cobergher (°1561 te Antwerpen, +1634 te Brussel) werd in 1605 door de Aartshertogen Albrecht en Isabella als architect en ingenieur aan het Hof van Brussel aangesteld. Hij werd belast met het uittekenen van verdedigingsplannen voor een aantal steden in de Zuidelijke Nederlanden, alsook met het ontwerpen van militaire bolwerken (13). Een bijzonder voorbeeld hiervan biedt het plan voor de nieuwe stad Scherpenheuvel, waarschijnlijk tussen 1605 en 1607 door W. Cobergher getekend (14). Het grondplan van Scherpenheuvel is echter zeer verschillend van het geometrisch raster, dat het plan voor de wederopbouw van Oostende karakteriseert. Een regelmatige zevenhoek opgevuld volgens een radiocentrisch kavelsysteem, waarbij de radiale straten middendoor de zijden van een veelhoek lopen en op een groot plein samenkomen, vertoont eerder gelijkenis met het plan van Coevoorden door Adriaan Anthonisz, in opdracht van de Prins van Oranje uitgewerkt (ca 1580) (15). Doch in het geval van Scherpenheuvel en Coevoorden hebben wij te maken met het ontwerpen van nieuwe steden; te Oostende betreft het de wederopbouw van een bestaande zeehavenstad.

Een punt van overeenkomst is echter wel het voorkomen op plan van een citadel aan de rand van beide steden, maar in geen van beide gevallen werd zij gebouwd. Bovendien is de oprichting van Scherpenheuvel niet los te denken van het bestaan van Oostende. Na de bloedige bezetting en algehele verwoesting van deze zeehaven, werd door Albrecht en Isabella de belofte gedaan om een nieuwe stad ter ere van O.L. Vrouw op te richten. Scherpenheuvel kreeg meteen dezelfde stadsrechten als Oostende.

Op het gebied van dijkenaanleg en het droogleggen van polders en moerassen was Cobergher eveneens bedrijvig. Verschillende watertechnische werken getuigen hiervan: een project voor een kanaal van de Schijn naar de Nete, een voorstel tot het droogleggen van Kempische moerassen door het graven van een kanaal tussen Wommelgem en Herentals, ontwerp van een Zennekanaal tussen Brussel en Halle (dit project werd pas in de XIXde eeuw gerealiseerd), de eerste drooglegging van de Moeren tussen 1616 en 1646, het droogmaken van gronden in het land van Waas enz.

De bedrijvigheid van Wenceslas Cobergher op het gebied van verdedigingswerken en dijkenaanleg in de Zuidelijke Nederlanden kan gesitueerd worden tussen 1605 en 1634. Het ontwerp van de wederopbouw van Oostende en voor de verdere dijkenaanleg omheen de nieuwe binnenhaven waarvan dit met de hand getekend plan vermoedelijk een copie is, is waarschijnlijk een der eerste stedenbouwkundige en watertechnische projecten, die Cobergher na zijn terugkeer uit Italië heeft uitgewerkt. Het belang van deze copie is des te groter, omdat sinds het spoorloos verdwijnen van de Oostende-kaart van Jacob van Deventer vermoedelijk geen oudere handgetekende kaart van Oostende gekend is.

NOTEN :

- (1). De heer D. Farasyn wees mij op het bestaan van dit plan. Voor deze inlichting, alsook voor verder gesprekken, die wij hierover hadden, ben ik de heer Farasyn bijzonder dankbaar.
- (2). In de inventaris wordt het plan als volgt omschreven : "Plan de ville d'Ostende et d'une digue traversant la Geule, proposée par l'ingénieur de Cauweruen. Sans date (l'écriture est du commencement du XVIIème siècle). Haut 50 cent., larg. 64 cent..
- (3). Cfr. FARASYN, D., Oostende, in Belgische steden in Reliëf, Brussel, 1965, p. 139-162.
- (4). ID., p. 150.
- (5). Cfr. Ook de vermelding van "'sHeer Woutermans Ambacht" op de kaart van Jacob van Deventer. Zie VLIETINCK, E., Het oude Oostende en zijn driejarige belegering. Oostende, 1897.
- (6). Simon Stevin, ingenieur bij de Verenigde Provinciën en vermaard theoreticus op het gebied van de Wiskunde, de Mechanica en de Krijgswetenschap, schrijft als eerste in de Nederlanden een theoretisch werk over sluizen. Zie STEVIN, S., Castrametatio en nieuwe Maniere van Sterctebou, door Spilsluysen, Rotterdam, 1617. Reeds in de XIVde eeuw was het gebruik van spuisluizen gekend. Zie hierover meer in HERUBEL, M., L'Homme et la Côte, Parijs, 1936. Spilsluizen mogen echter niet verward worden met spuisluizen. Spilsluizen zijn een eigen uitvinding van Simon Stevin en pogen de voordelen van spuisluizen en schutsluizen met elkaar te combineren. Zie hieraangaande meer in DIJKSTERHUIS, E., Simon Stevin, Den Haag, 1943, p. 211-214.

- (7). Over het effect van waterschuring bij zeehavensteden, zie vooral STEVIN, H., Wisconstich Filofisch Bedrijf, Boek XI, Van den handel der Waterschuyring onses Vaders Simon Stevin, Leiden, 1667.
In dit boek wordt eveneens het voorbeeld van Oostende besproken. Waarschijnlijk is Simon Stevin zelfs tijdens de belegering tussen 1601 en 1604 te Oostende geweest.
- (8). De afstand B C stemt overeen met nagenoeg 500 voet ; dit is 50 roeden.
- (9). FARASYN, D., loc. cit., p. 160.
- (10). Aangeduid op de kaart als bolwerk B.
- (11). Het stedenbouwkundig model van Pietro Cataneo voor een versterkte zeehavenstad kan hier als referentie gesteld worden. Zie CATANEO, P., I Quattro primi Libri di Architettura, Venetië, 1554, fac. sim., New Jersey, 1964, p. 22. Bovendien kan verwezen worden naar het zg. Oud-Nederlands fortificatiestelsel. Zie TAVERNE, E., In 't land van belofte : in de nieuwe stad: Ideaal en werkelijkheid van de stadsaanleg in de Republiek, Maarssen, 1978, p. 53-61. Bij acte van 25 april 1579 had de Prins van Oranje een zekere Hans De Duucq aangesteld om versterkingsplannen op te maken voor Oostende, Nieuwpoort e.a. Zie VLIETYNCK, E., op. cit., p. 223.
- (12). De naam van Cobergher vertoont heel wat verschillende schrijfwijzen. Volgens Plantenga zijn in XVIIde eeuwse geschriften eveneens terug te vinden : "Coerberger", "Koeberger", "Cambarghe", "Coerberghen" enz. Cfr. PLATENGA, J., L'architecture religieuse dans l'ancien duché du Brabant, depuis le règne des archiducs jusqu'au gouvernement autrichien, 1596-1715, Den Haag, 1926, p. 3.
- (13). Zowel Saintenoy als Plantenga halen een ordonnantie van 24 december 1605 aan, bewaard in het Rijksarchief. Zie SAINTENOY, P., L'Art Architectural sous Albert et Isabelle et les règles du Concile de Trente, in Revue Latine, jan., 1922, (z.p.) en PLANTENGA, J., op. cit., p. 19. Over het leven het werk van Cobergher, zie THIEME, U. en BECKER, F., Allgemeines Lexikon der Bildender Künstler, Leipzig, 1912, deel 7, p. 160-161; alsook Bibliographie Nationale, nr 4, kol. 213-223
- (14). Zie LOMBAERDE, P., Verschuivingen binnen het planningsdenken over de ruimte : van een perspectivische naar een semiologische benaderingswijze, (onuitgeg. doct. thesis), Leuven, 1982, p. 168-193.
- (15). Net zoals Cobergher in dienst stond van de Aartshertogen Albrecht en Isabella voor het ontwerpen van verdedigingsplannen voor steden in de Zuidelijke Nederlanden, zo werkte Adriaan Anthonisz als een der belangrijkste fortificatieontwerpers voor de Prins van Oranje.

P. LOMBAERDE

OOSTENDE TE BOKRIJK

In het Openluchtmuseum Bokrijk loopt nog tot 17 oktober 1982 een tentoonstelling : "Bieren en Pintelieren" - het n° 233 van de cat. : Een brouwer te Oostende. Postkaart. Ed. Em. GOES 32, rue du Vieux Moulin - Ostende. 13,5 x 8,5 cm.
De kaart stelt voor : Een brouwer gezeten op een kar, voortgetrokken door een hond.

W. VERLONJE